ORTA ASYA'DAN
ANADOLU'YA

İlmin Yolculuğu

Editör
Yakup KOÇYİĞİT & Aiitmamat KARIEV

Karabük Üniversitesi Yayınları
2021

İçindekiler

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA İLMİN YOLCULUĞU.....I
ÖNSÖZ IX
BİRİNCİ BÖLÜM AİLMLER ESERLER 1

HORASAN: BİR BİLİM VE MEDENİYET TARİHİ 2

Abdurrahim ARSLAN 2

EBÛ HANÎFE'NİN VASAT DİN ANLAYIŞININ FELSEFE VE KELÂMA YANSIMALARI: ÂMİRÎ VE MÂTÜRÎDÎ ÖRNEKLERİ 15

Ahmet ATEŞYÜREK 15

EBU'L-HUSEYN EL-KUDÛRÎ (Ö. 428/1037) ve *et-TECRİD* ADLI ESERİ 23

Ahmet ÇETİNKAYA 23

BUHARA'DAN MARDİN'E UZANAN MİRAS HUKUKU: Mahmûd b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî'nin (ö. 700/1300) İlmî Kişiliği ve Ferâiz İlmindeki Yeri 41

Aiitmamat KARIEV 41

RADIYYUDDÎN EL-ESTERÂBÂDÎ VE ŞERHU'L-KÂFİYESİ..... 54

Amanmırat YAZGULIYEV 54

ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN (Ö. 539/1144) *MÎZÂNÜ'L-USÛL FÎ NETÂİCİ'L-UKÛL* ADLI ESERİNDE MU'TEZİLE'NİN USÛLÎ-KELÂMÎ YAKLAŞIMLARINA TENKİTLER..... 73

Ayhan HIRA..... 73

HALÎMÎ-İ ŞÎRVÂNÎ'NİN HADÂİKU'L-ESRÂR ADLI FARSÇA ESERİ..... 90

Çetin KASKA 90

NASÎRUDDÎN ET-TÛSÎ'NİN "ET-TEZKİRE FÎ İLMİ'L HEY'E" ADLI ESERİ VE ASTRONOMİ BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMİ 136

Fatma Zehra PATTABANOĞLU[**]- Hakan ÇOŞAR[***]..... 136

BUHARA'DAN ANADOLU'YA: İMÂMZÂDE VE *ŞİR'ATÜ'L-İSLÂM*..... 148

Ferhat GÖKÇE 148

ORTA ASYA FIKHINI ANADOLU'YA TAŞIYAN ESER: MEHMED MEVKUFATÎ'NİN MÜLTEKÂ TERCÜMESİ VE ŞERHİ..... 215

Fetullah YILMAZ 215

EYYÛBÎ HANEDANLIĞINDA BİR HANEFÎ: EL-MELİKÜ'L-MUAZZAM VE ETRAFINDAKİ HANEFÎ HAREKETLİLİK 228

İhsan TİMÜR 228
TİMUR'UN SARAYINDAKİ HEKİMLER 248
İzzetullah ZEKİ 248
İBNU'S-SALAH EŞ-ŞEHREZÛRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ 254
Mazhar TUNÇ 254
ZEMAHŞERÎ'NİN *NEVÂBİĞU'L-KELİM* ADLI ESERİ ETRAFINDA OLUŞAN ŞERH GELENEĞİ 275
Mehdi CENGİZ 275
OSMANLI ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN MOLLA GÜRÂNÎ'NİN TASAVVUF ALGISI 288
Mesut AKDOĞAN 288
FERGANA VADİSİ'NDEN MEDİNE-İ MÜNEVVERE'YE HİCRET EDEN BİR SÛFÎ: ŞEYH MUHAMMED ZEKERİYYA MERGİNÂNÎ 306
Mesut YİĞİT 306
FATİH SULTAN MEHMET'E İTHAFLA YAZILAN MUKADDİMÂT-I ERBAA HÂŞİYELERİ 322
Mustafa Bilal ÖZTÜRK 322
MEŞAHİR-İ MEÇHULEDEN BİR OSMANLI KADISI HASAN SIDKI EFENDİ VE ESERLERİ 339
Mustafa ÖZGÜR 339
KULLANDIĞI RİVAYETLER VE KAYNAKLARI AÇISINDAN KERDERLİ MAHMUD'UN NEHCÜ'L-FERÂDÎS ADLI ESERİ 352
Mustafa YÜCEER 352
"DİVAN-I HİKMET"İN HOKAND'DA BULUNAN BAZI NÜSHALARI ÜZERİNE 372
Nadirhan HASAN 372
ANADOLU'DAKİ HANEFÎ GELENEĞİNİN ŞEKİLLENMESİNDE BUHARALI MAHBÛBÎ AİLESİ FAKİHLERİNİN ETKİLERİ 380
Ömer Faruk ATAN 380
SELÇUKLU YÜKSELİŞ DÖNEMİ MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİ VE FIKIH İLMİNE KATKILARI 396
Ömer MENEKŞE 396

SAÎDÜDDİN EL-FERGÂNÎ VE ANADOLU TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ 416
Ömer ÖZGÜL 416
TÜRK DİLİNİN ÜSTADI ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN İLİM HAMİLİĞİ 430
Saidbek BOLTABAYEV 430
GELENEK VE MODERNLİK İLİŞKİSİNİ KURMADA BİR ROL-MODEL OLARAK EBÛ HANÎFE ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR OKUMA 442
Şaban ERDİÇ 442
MÂTURÎDÎ'YE NİSBET EDİLEN "FÎ MÂ LÂ YECÛZU'L-VAKFU ALEYHİ" İSİMLİ RİSALEYE DAİR 456
Tuğrul TEZCAN 456
GÜNDELİK HAYATIN REFERANS NOKTALARI: KISSALAR – HARİZM DÂHİSİ ZEMAHŞERÎ ÖZELİNDE BİR İNCELEME 470
Veysel GENGİL 470
ORTA ASYA'DAN ANADOLUYA GÖÇ EDİP ALİMLER YETİŞTİREN AİLELER (EBU SAÎD EL-HADİMÎ VE AİLESİ ÖRNEĞİ) 486
Yakup KOÇYİĞİT 486
ORTA ASYA'DA HİKMET ANLAYIŞI ve HAKÎM GELENEĞİ (HAKÎM ES-SEMERKANDÎ ÖRNEĞİ) 504
Yunus ERASLAN 504
İKİNCİ BÖLÜM MESELELER ŞEHİRLER 518
SÜNNÎ BİR DÜŞÜNCE SİSTEMATİĞİ OLARAK BÜYÜK DOĞU HAREKETİ 519
Ahmet YALÇIN 519
HÂRİZİMLİ ÂLİM MUTARRİZÎ'NİN EL-İḲNÂʿ ADLI ESERİNDEKİ SÖZCÜK BİLİM 531
Aladdin GÜLTEKİN 531
ANADOLU İSLAM ANLAYIŞINDA ORTA ASYA ALİMLERİNİN ROLÜ 552
Ali YÜKSEK 552
TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 583
Hadiye ÜNSAL 583

MUHAMMED UBEYDULLAH EFENDİ'NİN MEDRESE TASAVVURU: YENİ BİR YÜKSEK EĞİTİM SİSTEMİ ÖNERİSİ 600
Hasan Sabri ÇELİKTAŞ 600
MÂTÜRÎDÎ'NIN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA KUR'ÂN'DAKI TEKRARLARA BAKIŞI 618
Hüseyin TOPAL 618
KIRAATLERİN KAYNAĞINA DAİR GÖRÜŞLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 632
İrfan ÇAKICI* 632
FETİH DAİRESİNDE ÖNCÜ İKİ SAHABE, ÖNEMLİ İKİ ŞEHİR KUSEM B. ABBAS (R. A) VE EBÛ EYYÛB EL-ENSÂRÎ (R.A.), SEMERKANT VE İSTANBUL 647
Kemal Yavuz ATAMAN 647
HOKAND HANLIĞI'NDA İDARÎ TAKSİMAT VE HOKAND ŞEHRİ 666
Mairambek TAGAEV 666
İPEK YOLU ŞEHRİ KAYALIK'TAKİ YESEVİ HANKAHI VE TÜRBELERİ 676
Mehmet KUTLU 676
HANEFÎ MEZHEBİNİN ÖNEMLİ BİR MERKEZİ OLARAK BELH ŞEHRİ 699
Mehterhan FURKANİ 699
SERAHS ALİMLERİ VE İSLÂM İLİM MİRASINA KATKILARI (I.-VI. / VII.-XII. YÜZYILLAR) 721
Mesut CAN 721
ORTA ASYA İLİM GELENEĞİNDE FIKIH, KELÂM VE TASAVVUF İLİŞKİSİ 743
Muhammed Ferruh ORUÇ 743
TİMURLU RÖNESANSININ BAŞKENTİ: HERAT 760
Muhammed Naim NAİMİ 760
RÛHU'L-BEYÂN'DA ÖMER NESEFÎ ATIFLARI 782
Muhammet ÇOL 782
İBNÜ'L-ARABÎ'NİN SÖYLEMİNİN FELSEFİ YÖNÜ VE KAYNAKLARI 798
Mustafa AKMAN 798
İMAM BUHÂRÎ VE HABER-İ ÂHÂD'IN BİLGİ DEĞERİ 884
Mustafa KARABACAK 884

HADİSLERİN KUR'AN'A ARZINA V. ASIR BUHARA HUKUK OKULU'NUN BAKIŞI 898
Nazım BÜYÜKBAŞ 898
KUTEYBE B. MÜSLİM VE TÜRKLERİN İSLAMLAŞMASI 914
Nevzat SAĞLAM 914
DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN YOZGAT'IN ÖNEMİ 914
Orhan YILMAZ 914
ALİ KUŞÇU'NUN ŞERHU TECRÎDİ'L-KELÂM'ININ KELÂM İLMİ AÇISINDAN ÖNEMİ 955
Özkan TEKİN 955
ORTA ASYALI BİR MÜFESSİR OLAN EBU'L-BERAKÂT EN-NESEFÎ'NİN TEFSİRİNDE ULÛMU'L-KUR'AN 974
Salih ERYİĞİT 974
OSMANLI'DA TİMUR ETKİSİ; NAKKAŞ ALİ ÖRNEĞİ 992
Süheylâ DİKİLİ 992

SELÇUKLU YÜKSELİŞ DÖNEMİ MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİ VE FIKIH İLMİNE KATKILARI

Ömer MENEKŞE*

GİRİŞ

Orta Asya'da Ceyhun (Amuderya) ve Seyhun (Siriderya) nehirleri arasında yer alan bölge, Orta çağ İslâm dünyasında Mâverâünnehir (nehrin öte tarafı) adıyla anılmıştır. Buhara ve Semerkant gibi ilim merkezleri bu bölgede gelişmiş, İslâm medeniyetine katkı sağlamış çok sayıda din ve fikir adamı bu iklimde yetişmiştir.[1] Ayrıca Türkler, İslâm dinini Mâverâünnehir kanalıyla benimsemiş ve Türk-İslâm kültürünün temelleri bu coğrafyada atılmıştır. Selçuklu medeniyetini de besleyen bu kültür, Oğuz göçleriyle Anadolu'ya taşınmış ve Anadolu Türklüğüne kaynaklık etmiştir.

Emevîler zamanında fethedilen, Abbasîler tarafından bir İslâm beldesi haline getirilen Mâverâünnehir'i devralan Sâmânîler de bölgede istikrarı sağlamış, ilmî, kültürel ve iktisadî gelişmenin önü açmışlardır.

Sâmânîler'in Mâverâünnehir'de Karahanlılarla, Horasan bölgesinde ise Gaznelilerle yaptığı mücadelelerde yenilerek 395/1005 yılında ortadan kalkması ile yeni bir güç olarak ortaya Selçuklular çıkmıştır. Selçuklular da Gazneliler karşısında kazandıkları Dandanakan zaferiyle (431/1040) Horasan bölgesinde müstakil bir devlet kurarak hızla genişlemişler, sonraki süreçte de Mâverâünnehir bölgesinde hakimiyetlerini tesis etmişlerdir. Melikşah zamanında Selçuklulara tâbi olan Doğu ve Batı Karahanlılar'ın tâbiiyeti son Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in ölümüne (ö. 552/1157) kadar devam etmiştir. [2]

* Doç. Dr. Ömer Menekşe, Diyanet İşleri Başkanlığı, Başkanlık Müşaviri, (omenekse@gmail.com)

1 Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021); Osman Aydınlı, *Semerkand Tarihi-Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar*- (Ankara: TDV İSAM Yay., 2018), 396.

2 Özgüdenli, "Mâverâünnehir"; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., 1972), 38; Fatih Erkoçoğlu, "Büyük Selçuklu Hâkimiyetinde Mâverâünnehir", *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten*

Bu itibarla araştırma konusu fakihler de her ne kadar coğrafi olarak yaklaşık bir buçuk asır bu bölgede hüküm süren Karahanlılar Devleti döneminde doğmuş ve yetişmiş olsalar da -zaman dilimi, bulundukları görevler ve ilmî seyahatler açısından Selçuklu coğrafyasıyla irtibatlı olduklarından- coğrafi konumdan ziyade tarihsel dönem esas alınarak Selçuklu Yükseliş Dönemi fakihleri olarak incelenmiştir.[3]

Nitekim bu kapsamda Serahsî, Haherzâde, Pezdevî kardeşler ile Ebü'l-Mûin Nesefî gibi alimler, Karahanlı coğrafyasında bulunmalarından ötürü bazı araştırmacılarca doğrudan Karahanlı fakihleri sayılsa da,[4] onları Karahanlılar'ın Sultan Melikşah (1072-1092) ve Sultan Sencer (1118-1157) döneminde Selçukluların nüfuzu altında kalması nedeni ile tarihsel zemini temel alarak Selçuklu fakihleri olarak niteleyenler [5] de olmuştur.

Bu itibarla araştırmada öncelikle Selçuklu Yükseliş Dönemi Mâverâünnehir'deki fıkhî duruma özetle işaret edilmiştir. Bilahare tarihsel açıdan bu dönemde Mâverâünnehir'de yetişen önemli fakihler ve oluşan literatürden bahsedilmiş, son olarak da bu literatürün fıkhî mirasa tesiri üzerinde durulmuştur.

1. Selçuklu Yükseliş Döneminde Mâverâünnehir'de Fıkıh

Fıkıh ilminin Mâverâünnehir'e gelişi III. (IX.) yüzyılın başında Ebû Hanîfe'nin öğretilerinin öğrencileri tarafından başta Merv, Rey, Nîşâbur,

Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, 11-12 Nisan 2019 Türkistan, (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay. 2019), 181-183.

3 Hasan Tuncay Başoğlu, "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi", *İLAM Araştırma Dergisi,* 3/2 (1998), 114; Benzer bir değerlendirme için bk. Ali İhsan Pala, Fahrettin Korkmaz, "Selçuklu Dönemi Türk Hukukçularının Hukuk Bilimine Katkıları", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler) 27-30 Eylül 2010 Kayseri,* ed. Metin Hülagü vd. (Ankara: TTK Yay., 2014), 41.

4 Örnek olarak bk. Yusuf Ziya Kavakçı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* (Ankara: 1976), 49-58, 61-62, 73-74; Aiitmamat Kariev. "Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 6 (2018) 129.

5 Örnek olarak bk. Fatih Sürgit, *Selçuklu Dönemi Âlimleri*, (1040-1092) (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 37, 39, 41-42, 72; Ahmet Ak, "Büyük Selçuklular Döneminde Mâturîdî Temsilciler", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu* Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya), ed. Mustafa Demirci, (Konya: Selçuk Belediyesi 2013), 2/301-305; Pala-Korkmaz, "Selçuklu Dönemi Türk Hukukçuları", 47-51; Ahmet Ocak, "Selçuklular- Dinî, İlmî, Fikrî ve Tasavvufî Hayat. Dinî ve İlmî Hayat", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021)

Belh, Buhara ve Semerkant olmak üzere bölgeye yayılmasıyla başlamıştır.

Nitekim V. (XI.) asırdan itibaren Mâverâünnehir'de pek çok ilmî merkez ve fıkıh havzası[6] ortaya çıkmıştır. Bu havzalardan Buhara ve Semerkant, Hanefî fıkıh anlayışını geliştirmede bu ekolün geleneksel merkezi olan Irak-Bağdat'ın önüne geçmiş, bu durum Irak meşâyihi/ Mâverâünnehir meşâyihi tarzında bir ayrım ile Mâverâünnehir Hanefiliğini oluşturmuş ve yaklaşık üç asır boyunca Hanefî fıkıh ekolünün en önemli eserleri Mâverâünnehir'de üretilmiştir.[7]

Hicri V. yüzyıldan itibaren Hanefiliğin ağırlık merkezi haline gelen Mâverâünnehir'de özellikle Selçuklular idaresindeki Karahanlılar devrinde 300 kadar fakih yetişmesi ve bunlara ait %98'i Hanefî fıkhına dair 350'den fazla eserin vücuda gelmesi dikkate şayandır.[8]

Dönemin fakihleri Hanefî mezhebini müdafaa ve yayma gayesi güden mezhep imamları hakkındaki menâkıb kitaplarının yanı sıra mezhebin görüşlerini savunan, izah eden müstakil ve geniş kapsamlı eserler ile mezhebin doktrinini özetleyen metin ya da muhtasar adıyla anılan el kitapları kaleme almışlardır.[9] Dolayısıyla fıkıh, özellikle kendilerinden "Mâverâünnehir Ulemâsı" veya "*Mâverâünnehir Ekolü"* diye söz ettiren Hanefilerin eserleriyle taçlanmış ve fıkıh adına yapılan hizmetler, Hanefi fıkhının gelişerek yaygınlaşmasını sağlamıştır.[10]

Bölgede az sayıda Şafiî fukahâsı olup Hanbelî ve Malikî mezhebine mensup fakihler ise pek yoktu. Hanefi mezhebinin Irak ve Horasan'dan sonra en çok yaygın olduğu yer Makdisî'nin "âlimler menbaı" olarak tavsif ettiği[11] Mâverâünnehir topraklarıydı. Zira Hanefilik Mâverâünnehir'de silsileler halinde bir nevi aynı aileye bağlı Hanefi

6 Fıkıh mezheplerinin muayyen bazı bölgelerde yoğunlaşarak söz konusu bölgenin fıkhî karakteristik özelliğini ifade etmesi. (Orhan Çeker- Fatiha Bozbaş, "Fıkıh Havzalarına İlişkin Bir Deneme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 34 (2019), 4, 41.

7 Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: TDV. İSAM Yay., 2019), 27, 56; Yusuf Şen, "Mâverâünnehir Fıkıh Kültürünün Etkileri (Kırgızistan Örneği)", *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 56 (2016), 1410.

8 Kavakçı, *Karahanlılar Devrinde Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 305-307; Ahmet Yıldırım, "Orta Asya'da İslâmî İlimlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye-,* ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, (Ankara-Türkistan 2012), 2/670.

9 Yıldırım, "Orta Asya'da İslâmî İlimler", 671; Başoğlu, "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh", 118-119.

10 Aydınlı, *Semerkant Tarihi,* 405, 440.

11 Münteha Maşalı, "Makdisî Ahsenü't-Tekâsim'i Bağlamında Fıkıh Coğrafyası/Fıkhın Coğrafyası", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 25 (2016), 95.

âlimler topluluğu haline gelmiş, Hanefi fıkhına ayrı bir itina gösterilmiş, özellikle Selçuklu sultanları bu mezhebe ve mensuplarına oldukça saygılı olmuşlardı. [12]

Mâverâünnehir'deki fıkhî tedrisat daha çok cami ve mescitler ile mutasavvıflar için inşa edilmiş hankahlar, askeri ve ticari gayelerle yapılmış ribatlarda yapılıyordu. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin diğer bir yeri ise medreselerdi. Her ne kadar Selçuklu Yükseliş dönemine damgasını vuran Nizamülmülk'ün önce Bağdat'ta, daha sonra başka yerlerde kurduğu Nizâmiye medreseleri gibi tam teşekküllü bir medrese faaliyetinden bahsedilmese de bu dönemde Buhara, Semerkant, Nişabur ve Belh başta olmak üzere Mâverâünnehir ve Horasan'da 30'a yakın medrese inşa edilmişti.[13]

Dönemin fıkhî durumuna ilişkin bu genel tespitten sonra şimdi de Mâverâünnehir'de adından söz ettiren fakihler ve bu fakihlerin ortaya koyduğu fıkıh literatürü hakkında bilgi verelim.

2. Mâverâünnehir Fakihleri

Mâverâünnehir'de yaygınlaşan fıkıh, Buhara, Semerkant, Fergana, Şaş ve Nesef gibi belirli yerlerde fıkıh havzaları oluşturmuş, bu havzalarda yetişen fakihler ve onların ortaya koyduğu eserler sonraki asırlara tesir etmiştir.[14]

Şimdi Selçuklu Yükseliş devrine tekabül eden dönemde tedris ve tedvin faaliyetiyle öne çıkan fakihleri bulundukları havzalara göre muhtasar bir şekilde ele alalım:

Buhara Fıkıh Havzası

Bugün Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buhara; Mâverâünnehir coğrafyasının ilim, kültür ve ticaret merkezlerinden biri olmuş tarihî bir şehirdir. [15]

Bağdat fıkhî mirasını Orta Asya'da yeniden şekillendiren, bünyesinde yer alan Buhara Hukuk Mektebi ile Hanefi fıkıh literatürünün gelişimini sağlayan Buhara'da, ele aldığımız zaman diliminde yaşamış önemli fakihleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

[12] Şen, "Mâverâünnehir Fıkıh Kültürünün Etkileri", 1420.

[13] Meiirbek Kalmanov, *XI-XII. y.y'da Hanefi-Mâtürîdî Mezhebinin Yayılmasında Mâverâünnehirli Ulemânın Rolü,* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 45.

[14] Şen, "Mâverâünnehir Fıkıh Kültürünün Etkileri", 1404.

[15] Ramazan Şeşen, "Buhârâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021)

1. Suğdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin (ö. 461/1068): Semerkant'ın Buhara tarafında yer alan Suğd (Soğd) köyünde doğdu. Serahsî'nin de hocası olup kadılık da yaptığı Buhara'da vefat etti.

En meşhur eseri, *en-Nütef fi'l-fetâvâ'*dır**.** Eser, Selâhaddin Abdüllatîf en-Nâhî'nin tahkikiyle neşredilmiştir. (Bağdat 1975-1976; Beyrut 1404/1984). Ayrıca kaynaklarda *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr, Şerhu Edebi'l-Kādî ve Fevâid* adlı eserleri de zikredilmektedir. [16]

2. Debûsî, Ebü'l-Kāsım, Ali b. Muzaffer (ö.482/1089): Şafii fakihlerinden olup, Buhara ve Semerkant arasında kalan Debûsîye köyünde doğdu. Ebû Amr Muhammed b. Abdülazîz el-Kantarî, Ahmed b. Ali Ebiverdî, Ebû Mes'ud Ahmed b. Muhammed el-Becelî ve daha birçok âlimden ilim öğrendi. Ebû Sa'd el-Mütevellî'nin (ö.478/1085) vefatından sonra 479/1086 senesinde Nizâmülmülk tarafından Nizâmiye müderrisliğine getirildi. Fıkıh, usûl, cedel, hadis, nahiv ve daha birçok ilim dalında derinleşti. Bağdat'ta vefat etti. [17]

3. es-Serahsî, Şemsü'l-eimme [483/1090(?)]: Serahs'ta doğdu. Buhara'da yetişti, burada ders verdi. Bir müddet Özkent (Uzcend)'te hapiste yattı. Ömrünün son yıllarında Fergana'ya gitti. Fıkıh tahsilini el-Halvânî'den (ö. 452/1060 [?]) yaptı. Suğdî ve Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz'dan ders aldı.[18]

[16] Kureşî, Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ*, el-Cevâhirü'l-muḍıyye fî ṭabaḳāti'l-Ḥanefiyye.* thk. Abdülfettah Muhammed Hulv. 5 Cilt (Kahire: Hicr li't-tıbâa ve'n-neşr, 1413/1993), 2/567; Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâʾibü aʿlâmi'l-aḫyâr min fuḳahâʾi meẕhebi'n-Nuʿmâni'l-muḫtâr*, thk. Saffet Köse –vd., (İstanbul: İrşâd Kitabevi, 1438/2017), 2/221-226; Muhammed Abdülhayy b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-ḥanefiyye,* nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs (Kahire: Matbaatü's-saâde, 1324), 121; Ömer Rıza Kehhâle, *Muʿcemu'l-müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 2/433; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 45-46; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri,* (Ankara: TDV Yay., 2013), 55; Selâhaddin Abdüllatîf en-Nâhî, "Suğdî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021)

[17] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd., (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 19/91-93; Ebû Naṣr Tâcuddîn İbnu's-Sübkî 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Ṭabaḳātu'ş-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ,* thk. Maḥmûd Muḥammed Ṭanâḥî - 'Abdülfettâḥ Muḥammed el-Ḥulv (Ḳahire: 1383-1396/ 1964-1976), 5/296-298, nr.518; Ebû Muḥammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ḥasen el-İsnevî, *Ṭabaḳātu'ş-şâfi'îyye,* thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1987/1407), 1/255; Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yay., 2017), 184.

[18] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 3/78-82; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 158-159; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 59-60; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 56-58;

Kuşkusuz Serahsî, Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerindendir. Bunu hukuk metodolojisine dair yazdığı *Usûlü'l-Fıkh* adlı eseri[19] ile esas olarak Hanefî fıkhının tartışmasız en etkili eseri olan *el-Mebsût*'a [20]borçludur.

Bu iki eserinin yanısıra, Şeybânî'nin uluslararası hukuka dair *es-Siyerü'l-kebîr'i* ile *ez-Ziyâdât*, *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*, *el-Câmiʿu's-sagīr* ve *el-Câmiʿu'l-kebîr* adlı eserlerine yaptığı şerhleri vardır.[21]

4. Hâherzâde, Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyn el-Buhârî (ö. 483/1090): Dayısı meşhur Buhara kadısı Ebû Sâbit Muhammed b. Ahmed el-Buhârî olduğu için, "kız kardeşin oğlu" anlamına gelen Hâherzâde lakabıyla anılmıştır. Zamanında Hanefîler'in Mâverâünnehir'deki en meşhur hukukçularından biri oldu, bundan dolayı da kendisine "devrin Nu'mân'ı" denildi. Fetva kitaplarında sıkça adı geçmektedir. Buhara'da vefat etti.[22]

En meşhur eseri; yazma nüshalarında *Fevâ'idü'l-Kudûrî, Şerhu/Hallü müşkilâti'l-Kudûrî* gibi adlarla da anılan Hanefî fıkhının temel metinlerinden Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar* adlı eserinin şerhi'dir. (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 421, Şehid Ali Paşa, nr. 847, Hüsrev Paşa, nr. 92)

Ayrıca *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*, *el-Mebsût, el-Muhtasar, et-Tecnîs, Fetâvâ, Şerhu Edebi'l-Kādî, Kitâbü'z-Zahîre, el-Îzâh, Şerhu Kitâbi'l-Hiyel li'l-Hassâf* adlı eserleri de vardır.[23]

5. er- Riğdamûnî (Rigzemûnî), Cemalüddin Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrahmân (ö. 493/1100): Buhara'ya bağlı Riğdamûn köyünde

[19] bk. Murteza Bedir, "Usûlü's-Serahsî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

[20] bk. Eyyüp Said Kaya, "el-Mebsût", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021)

[21] Şerḥu's-Siyeri'l-kebîr'in tahkikli neşri, Türkçe ve Fransızca çevrileri için bk. Muhammed Hamîdullah, "Serahsî, Şemsuleimme", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

[22] Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, 19/14-15; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 3/141-142; Kefevî, *Ketâib,* 2/299-303; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 163-164; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 53-55; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 58; Ferhat Koca, "Hâherzâde", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021)

[23] Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 3/258; Kâtip Çelebi. *Keşfü'ẓ-ẓunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/569, 2/1223, 1580; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifîn,* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1951), 2/76.

doğdu. Debûsî (ö.430/1039)'nin en meşhur talebelerinden oldu. İmamhatiplik ve kadılık görevlerinde de bulunduğu Buhara'da vefat etti.[24]

"*Gurerü'ş-şurût ve dürerü's-sümût"* adlı hukukî muameleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usulünü konu alan eserinin bir yazması *"Muhtasar fi ilmi'ş-şurût"* adıyla Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[25]

6. Hasîrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm (ö. 500/1107): Serahsî'nin öğrencisi olup ilim tahsili için Irak, Hicaz ve Horasan'a seyahatler yaptı. Buhara'da vefat etti.[26]

En meşhur eseri; *Hâvî'l-Hasîrî fi'l-fürû'* olarak da bilinen ve birçok yazması bulunan (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1018, Cârullah Efendi, nr. 627; Hekimoğlu, nr. 402.) *el-Hâvî fi'l-fetâvâ* [27]adlı eseridir.

7. Ebû Amr Osman b. İbrâhim el-Fadlî el-Buhârî (ö.508/1114): 420/1029'da doğdu. Suğdî'den ders aldı. Ondan da Semerkant ve Buhara alimlerinden birçoğu tahsil gördü. Buhara'da vefat etti. [28]

Fetâva'l-Fadli adlı bir eseri vardır. [29]

8. ez-Zerencerî, Ebû'l-Fadl Bekir b. Muhammed (ö. 512/1118): Buhara'nın köylerinden Zerenc'de doğdu. Buhara fakihi ve Mâverâünnehr müftüsü, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ve mezhebin metinlerini ezbere bildiğinden "Küçük Ebû Hanîfe" olarak tanındı. Ders aldığı hocalar arasında babası Muhammed b. Ali ez-Zerencerî, Halvânî,

[24] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 1/186; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 23-24; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 1/264-265; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 63-64.

[25] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn,* 2/1046; Recep Cici, "Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi'nde Bulunan İslâm Hukuku ile İlgili Yazma Eserler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 5 (2005), 360.

[26] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 3/8; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 3/25; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 65-67; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 61; Saffet Köse, "Hasîrî, Muhammed b. İbrâhim", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

[27] Eserle ilgili bir tanıtım için bk. Ömer Sadıker, "Hanefî Fakîhi Hasîrî ve el-Hâvî fi'l-Fetâva Adlı Eserinin Son Kısmının Muhtevası: Tanıtım ve Değerlendirme", *VI. Uluslararası Stratejik Araştırmaları Kongresi, Antalya, 25 - 29 Ekim 2019, Bildiri Kitabı,* (Turkuaz Kongre Yay., 2019) 409-412.

[28] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/515-516; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 72; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri,* 62.

[29] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn,* 2/1227; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/653.

Serahsî ve Ebû Sehl Ahmed b. Ali el-Ebîverdî yer almaktadır. Buhara'da vefat etti.[30]

Günümüze sadece "*Menâkıbu Ebî Hanîfe*" [31]adlı eseri ulaşmıştır.

Semerkant Fıkıh Havzası

Semerkant, İslâmî ilimlerin birçok alanında asırlar boyu adından söz ettiren alimlerin ilim menbaı olmuştur.[32]

Selçuklu Yükseliş devrine tekabül eden dönemde Semerkant'ta yetişen önemli fakihler şunlardır:

1. İsbîcâbî, Ebû Nasr Ahmed b. Mansûr (ö.480/1087): İsbîcâb'da[33] doğdu. Zamanının âlimlerinden hadis, tefsir ve fıkıh dersi aldı. Sonra Semerkant'a giderek orada tedrisle meşgul oldu, kadılık görevinde bulundu.[34]

Eserleri arasında *Şerhu Kâfî'l-Hâkim*, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, (Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 562, 682, 683; H. Hüsnü Paşa, nr. 433) ile eş-Şeybânî'nin *Câmiʿu'l-kebîr ve Câmiʿu's-sagîr* adlı eserlerine yaptığı şerhler bulunmaktadır. Ayrıca verdiği fetvaları topladığı *Fetevâ-i İsbîcâbî* adlı bir eseri vardır. [35]

2. Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed (ö. 482/1089): Pezdevî kardeşlerin büyüğü olup Nesef yakınlarında bir kale şehir olan Pezde'de doğdu. Eserlerindeki üslubunun zorluğu sebebiyle "Ebü'l-'Usr" künyesini almıştır. Buhara ve Semerkant'ın ilim havzasında yetişerek Mâverâünnehir'in meşhur alimlerinden oldu. Halvânî'den fıkıh okudu. Buhara ve Semerkant'ta müderrislik ve kadılık yaptı.

30 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, 1/465-467; Kefevî, *Ketâib,* 2/290-292; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 56; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 3/4; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri,* 62; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 75-77.

31 Eser hk. bk. Murat Şimşek – Şaban Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eserine Tahkik ve Değerlendirme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 1/1 (2018), 67-167.

32 Aydınlı, *Semerkand Tarihi,*438-454. Ayrıca geniş bilgi için bk. Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed, *el-Ḳand fî ẕikri ʿulemâʾi Semerkand*. thk. Yusuf el-Hâdi (Tahran: Defter-i Neşr-i Miras-ı Mektub,1999)

33 Ahmed Yesevî'nin de doğum yeri olan İsbîcâb (İsfîcâb); Türkistan'ın merkezindeki Orta Sirderya havzasının en büyük şehri ve vilayet merkezidir. Sayram veya Akşehir adıyla da anılmaktadır. (Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

34 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 1/335-336; Kefevî, *Ketâib,* 2/321-324; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 42; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 2/183; Nesefî, *ʿUlemâʾi Semerkand,* 702; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 47-48; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* 56-57.

35 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn,* 1/563, 569; II, 2/1220, 1378, 1627.

Semerkant'ın yaklaşık 80 km. güneyinde yer alan Kiş'te vefat etti ve naaşı Semerkant'a getirilerek Çâkerdîze Şehitliği'ne defnedildi. [36]

Fıkha dair, *Şerḥu'l-Câmiʿi'ṣ-ṣaġīr, Şerḥu Ziyâdâti'z-Ziyâdât (Şerḥu'z-Ziyâdât)* ve *el-Mebsûṭ* adlı eserleri vardır. Ayrıca Hanefî usûlünün temel kaynaklarından, üzerine pek çok ihtisar ve şerhin yapıldığı *Uṣûlü'l-Pezdevî* [37] adlı eseri de meşhurdur.

3. Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (ö. 493/1100): 421/1030 yılında doğdu. Eserlerinde kardeşine göre daha "kolay" bir dil kullandığından Ebü'l-Yüsr künyesini almıştır.

Fıkıh tahsilini Buhara, Semerkant veya Nesef gibi Mâverâünnehir bölgesinin farklı şehirlerinde ikamet eden Halvânî, Ebû Ya'kûb es-Seyyârî ve İsmâ'îl b. Abdissâdık gibi hocalardan yaptı. Pezdevî, kelam ilminin yanında fıkıh ilmiyle de uğraştı. Buhara'daki ikametinden sonra Semerkant'ta kadılık yaptı. Buhara'da vefat etti.

Günümüze kelama dair *Uṣûlü'd-dîn* ve usûlle ilgili *Kitâb fîhi maʿrifetü'l-ḥuceci'ş-şerʿiyye* adlı eserleri ulaşmıştır. [38]

4. Kuşânî, Ebû Said Rüknüddin Mesûd b. Hüseyin (ö.520/1126): Semerkant'a 12 fersah mesafedeki Kuşâniye'lidir. Serahsî'den, Seyfüddîn Abdullah b. Ali el-Kindî'den, Ebû Nasr Muhammed b. el-Bâhilî'den, Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Ömer el-Hatîb'den ilim tahsil etti. 73 yaşında vefat etti.

el-Muhtasaru'l-Mes'ûdî isimli bir eseri olduğu bilinmektedir.[39]

5. Lâmişî, Ebû Ali Hüseyin b. Ali (ö. 522/1128): Semerkant ve civarında yaşamış olup Hanefî-Mâturidî ekole mensuptu. Fergâna'nın köylerinden Lâmiş'te doğdu. Usul, cedel ve hilaf ilimlerinde mütehassıs oldu. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim el-Kassâr ve Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Mansûr en-Nesefî'den hadis, er-

[36] Bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/594-595; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 124; Kefevî, *Ketâib,* 2/294-298; Nesefî, *ʿUlemâʾi Semerkand*, s. 554-555; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, 18/602-603; Murteza Bedir-Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021); Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,*57-58.

[37] Bk. Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 30 (2017), 514-525.

[38] Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, 19/49; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 188; Nesefî, *ʿUlemâʾi Semerkand*, s. 703-704; Muhammed Aruçi, "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

[39] Kefevî, *Ketâib,* 2/240-243; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* 3/465; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 213; Özel*, Hanefi Fıkıh Alimleri*, 63; Aydınlı, *Semerkant Tarihi,* 46, 50.

Riğdamûnî ile Hüseyin b. Abdülmelik b. Hüseyin el-Isbehanî'den fıkıh okudu. Semerkant'da vefat etti.

Vâkıatu'l-Lâmişî, ez-Ziyâdât fi'l-füru' ve el- Fetâvâ adlı eserleri bulunmaktadır. [40]

Fergana Fıkıh Havzası

Mâverâünnehir'in en doğu tarafında yer alan, günümüzde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içerisinde kalan Fergana vadisi de Semerkant ve Buhara'dan sonra Hanefî alimlerin yetiştiği, Özkent (Özcend), Ûş, Hucend ve Mergînân gibi önemli şehirlerin bulunduğu bir merkezdir. [41]

Bu havzaya mensup önde gelen bazı fakihler şunlardır:

1. Mergînânî, Abdülaziz b. Abdürrezzak b. Nasr (ö. 477/1084): İslam hukuk tarihinde Mergînânî nisbesiyle anılan pek çok âlimden biri olan[42] Abdülazîz b. Abdürrezzak el-Mergînânî, Mergînân'da doğdu, burada yetişti ve birçok alimden ders aldı. Her biri tedris ve fetva vermeye salahiyetli altı çocuğu olup, en meşhurları da Zahîrüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Abdülazîz (ö. 506/1112) ile *Fetâvâ*'sıyla tanınan Kādîhan'ın dedesi Mahmûd b. Abdülazîz el-Özcendî idi. 68 yaşında Mergînân'da vefat etti.[43]

2. Hucendî, Ebû Bekir Sadreddin Muhammed b. Sâbit b. Ali (ö.483/1090): Mâverâünnehir'in önemli şehirlerinden, günümüzde Tacikistan sınırları içinde kalan Hucend'de doğdu. Bir müddet Merv'de vaizlik yaptı, sonra İsfahan'a yerleşti.

Devrin meşhur Şafii fakihlerinden olup, Ebû Sehl Ahmed b. Ali el-Ebîverdî, babası Ebû Muhammed Sabit b. Hasan ile Ebü'l Hasen Ali b. Ahmed el-Esterabâdî ve Abdüssamed b. Nasr el-Âsımî gibi alimlerden ders aldı.

Hadis, usûl ve fıkıh ilimlerindeki derin bilgisiyle tanınan Hucendî, Nizâmülmülk tarafından İsfahan'daki Nizâmiye medresesine (Sadriyye)

40 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/120-121; Kefevî, *Ketâib,* 2/348-353; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 67; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/312; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 63.

41 Tahsin Yazıcı, "Fergana", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

42 Ahmet Taşağıl, "Mergînân", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

43 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/434; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 97.

ilk müderris ve vakfın mütevellisi olarak atandı, burada uzun süre fıkıh dersi verdi. [44]

Fıkha dair *"Zevâhirü'd-dürer fi nakdi cevâhiri'n-nazar"* ve *"Ravzâtü'l-menâzır"* adlı eserleri vardır.[45]

3. Ebü'l-Muzaffer Müşattab b. Muhammed el-Fergānî (ö.486/1093): Fergânâ'da doğdu. Hanefî fıkhı, hilâf ve cedel ilminde uzmanlaştı.

Mahmûd b. Ca'fer el-Kevsec, Ebû Ali el-Hasan b. Abdurrahman eş-Şafî el-Mekkî gibi âlimlerden ders aldı. Buhara, İsfahan ve Re'y'de bulundu, daha sonra Nizâmülmülk ile birlikte Bağdat'a geldi. Halife el-Muktedî, Melikşah'ın kızını isterken onu aracı yapmıştı. Halife daha sonra elçi olarak kendisini Berkyaruk'a gönderdi. Ancak Musul yakınlarında vefat etti ve cenazesi Bağdat'ta Ebû Hanife'nin yakınına defnedildi.[46]

4. Zahîrüddin Ebü'l-Hasan el-Mergînânî (ö. 506/1112): Abdülaziz b. Abdürrezzak el-Mergīnânî'nin (ö. 477/1084) oğludur. Babasının da hocası olan Burhânüddîn el-Kebîr İbn Mâze, amcası Mahmûd el-Özcendî ve Ebû Muhammed Mes'ûd b. el-Hüseyn el-Küşânî'den (v. 520/1126) ders aldı.[47]

Akdiyetü Resûl, Fevâid, Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam isimli eserleri vardır.[48]

Şaş Fıkıh Havzası

Bugün Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent, (eski adı Şâş veya Çâç)[49] Şafii fıkıhçıların yetiştiği bölgedir. Bu havzada yetişen bazı fakihler şunlardır:

1. Ebü'r-Rebi' Tâhir b. Abdullah el-Îlâkî (ö. 465/1072): Şafii fakihlerindendir. Şâş köylerinden Îlâk'a nisbetle el-Îlâkî diye anılır. Merv'de Ebû Bekr el- Kaffâl (ö. 417/1026), Buhara'da Ebû Abdullah Hüseyin b. Hasan el-Halimî (ö. 403/1010), Nîşâbur'da Ebû Tâhir ez-

44 Sübkî, *Ṭabaḳāt,* 4/123-124; İsnevî, *Ṭabaḳāt,* 1/229; Ocak, *Nizamiye Medreseleri*, 231.

45 Sübkî, *Ṭabaḳāt,* 4/125; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z- ẓunûn,* 1/932, 2/ 956; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/75; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 3/188.

46 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 3/483-484; Sürgit, *Selçuklu Dönemi Âlimleri,* 41.

47 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/74; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 62-63; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 70-71.

48 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn,* 1/137, 2/1298; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/694-695.

49 Muhammedcanov, Abdullah, "Taşkent", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021).

Ziyadî'den (ö. 410/1017) ilim tahsil etti. Ebû İshak el-İsferayinî'den (ö.418/1027) usûl öğrendi. 96 yaşında iken vefat etti. [50]

2. Ebû Bekr Muhammed b. Ali eş-Şâşî (ö.485/1092): Şâfiî fakihlerindendir. Şâş'ta doğdu. Memleketinde Ebû Bekir es-Sincî'den fıkıh okudu. Daha sonra Gazne'ye göç etti. Vezir Nizâmülmülk'ün daveti üzerine Herat Nizâmiye medresesinde müderris olarak ders verdi. Nişabur başta olmak üzere birçok ilmi yolculuk yaptı. Herat'ta vefat etti.[51]

Tarîka fi'l-Hilâf adında bir eseri vardır.[52]

Nesef Fıkıh Havzası

Nesef (Nahşeb), bugün Özbekistan sınırları içinde Buhara'yı Belh'e bağlayan yol üzerinde Ceyhun'la Semerkant arasında yer almaktadır. Bölgenin diğer şehirleri gibi ilim ve kültür merkezi olan Nesef'te yetişen fakihler eserleri ve öğrencileriyle fıkıh mirasına büyük katkı sağlamışlardır. Fıkıh tarihinde "Nesefî" ismi ile müsemma onlarca fakih zikredilmektedir.[53] Nesef'te yetişen önemli fakihler şunlardır:

1. Hatîbî, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah (Ubeydullah) (ö.467/1074): Nesef'te doğdu. Buhara'da Halvânî'den, Nîşâbur'da Nâsihî (ö. 447/1055)'den ilim tahsil etti.

Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in 443/1051'de İsfahan'ı fethedip payitaht yapması ile başkadılığa atandı. Bağdat'ta Şâfiî fakihi İbnü's-Sabbağ (ö.477/1084) ile münazaralarda bulundu. Hac esnasında Medine yolu üzerindeki Cuhfe'de vefat etti.[54]

2. Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (ö. 508/1115): Hanefî fıkıh ve kelâm alimi olup Nesef'te doğdu. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'den fıkıh okudu. Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142) ve

[50] Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, 18/326; Sübkî, *Ṭabaḳāt,* 5/50; İsnevî, *Ṭabaḳāt,* 1/41.

[51] Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, 18/525-526; Sübkî, *Ṭabaḳāt,* 4/190; İsnevî, *Ṭabaḳāt,* 1/14; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müellifîn*, 3/501; Ocak, *Nizâmiye Medreseleri*, 236; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 59-60.

[52] İsnevî, *Ṭabaḳāt,* 2/14; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/76.

[53] Ahmet Özdemir, "Nesefli Meşhur Fakihlerin Fıkıh Mirasına Katkıları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/70 (Mayıs 2018), 34, 41.

[54] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 2/577-581; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 123; Kavakçı, *Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* 180-181.

Alâeddin es-Semerkandî (ö.539/1144) kendisinden ders aldı. Buhara'da vefat etti.[55]

Kelâma dair *Tebsıratü'l-edille fî usûli'd-dîn* adlı hacimli eserinin yanısıra fıkıh ve usulüne dair *Menâhicü'l-eʾimme* adlı eseri ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Câmiʿu'l-kebîr* adlı eserine yaptığı şerhi bulunmaktadır.[56]

Mâverâünnehir Fıkhının Etkileri

XIV. yüzyılın başlarında Moğol istilâsı sonrası Orta Asya'dan batıya ve güneye göç eden Türkler, Mâverâünnehir fıkıh geleneğinin Bağdat, Şam, Kahire, Anadolu, Hint alt kıtası gibi İslam dünyasının belli başlı ilim merkezlerine taşınmasını, buralara yerleşerek kök salmasını sağladılar. Nitekim Mâverâünnehir fıkıh ekolü Hanefî mezhebinin hâkim olduğu Osmanlı ve çağdaşı bazı devletlerin hukuk sistemleri üzerinde derin etkiler icra etti. Bunun için mesela Hint alt kıtasında Bâbürler devrinde kaleme alınan *el-Fetâva'l-Hindiyye (el-Fetâva'l-ʿÂlemgîriyye)'*nin içeriğine ve kaynaklarına bakmak yeterlidir.[57]

Yine aynı şekilde Osmanlı hukuk tarihi boyunca yaygın olarak kullanılan fetva mecmualarından biri olan *Fetâvâ-yı Anḳaravî'*de de bu ekolün ortaya koyduğu fıkhî birikimden istifade edildiğini görürüz. Öyle ki bu fetva mecmuasında bazen açık bir şekilde bazen de rumuzla Suğdî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî ve Haherzâde gibi Mâverâünnehir fakihlerine atıf yapılmıştır.[58]

Ayrıca zengin bir hukuki mirası içeren ve bugün dahi istifade edilen Mâverâünnehir fıkıh havzasına ait literatür; Horasan, Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslar'da dinî-toplumsal hayatın işlediği fıkıh zeminini oluşturmuş, bilahare bu bölgelerde üretilen eserler yıllarca medreselerde okutulmuş, üzerine yüzlerce şerh ve haşiye yazılmıştır.[59]

Nitekim bu havzada üretilen eserlerin Osmanlı Devleti'ne etkisini görmek için İstanbul ve Anadolu'daki yazma eser kütüphanelerindeki koleksiyonlara bakmak yeterlidir. Zira bu kütüphanelerde istinsah

[55] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, 3/527; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 216; Yusuf Şevki Yavuz, "Nesefî, Ebü'l-Muîn", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2021); Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* 61-62.

[56] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn,* 1/570; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/487.

[57] Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 87.

[58] Kübra Nugay, *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde)*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 73.

[59] Yıldırım, "Orta Asya'da İslâmî İlimler", 672.

tarihleri tespit edilebilenler üzerinden dijital bir tarama yapıldığında, Orta Asya kütüphanelerinde nüshasına rastlanmayan pek çok eserin Osmanlı coğrafyasındaki bu kütüphanelerde olduğu görülecektir.[60]

Şüphesiz bu eserlerin günümüze kadar intikalinde; 1071 Malazgirt savaşı sonrası Anadolu kapılarının açılması ile başlayan göç dalgası neticesinde Mâverâünnehir fıkıh mektebi ananelerini Anadolu'ya taşıyan alimler etkili olmuştur. Pezdevî (ö. 482/1089) ile Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) de öğrencisi olan Alaüddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144) ve Bilâd-ı Rûm (Anadolu) kadısı olarak şöhret bulmuş olan Ebû Saîd el-Herevî (ö. 537/1142) bunlara sadece bir örnektir.[61]

Sonuç

Mâverâünnehir, Buhara'dan Semerkant'a, Fergana'dan Mergīnân'a, Serahs'tan Şaş'a kadar ilmin geliştiği, fıkhın hayat bulduğu, Hanefî Mezhebi'nin kök saldığı, Serahsîlerin, Pezdevîlerin, Mergīnânîlerin ve daha ismini sayamadığımız birçok âlimin yetiştiği yer olmuştur. Buralarda yetişen âlimler eserleriyle çağlara damgasını vurmuştur.

İlim ve medeniyetin beşiği haline gelen Mâverâünnehir'de gelişen ilimlerden biri olan fıkıh Hanefilerin eserleriyle taçlanmış, burada şekillenen fıkhî miras Anadolu dâhil birçok yere yayılmış, özellikle Mâverâünnehir fakihlerinin hem usul hem de füru' alanında ortaya koyduğu eserler asırlarca medreselerde okutulmuş ve bu eserlere şerhler, haşiyeler yazılmıştır.

Mâverâünnehir, İslam ulemasıyla tanışma ve doğu bölgelerine yayılma düşüncesinden kaynaklı olarak Selçuklular tarafından fethedilen, Karahanlıları kendilerine bağlayarak bölgenin yine Karahanlılar tarafından yönetildiği yerler olmuştur. Selçuklu döneminin de en parlak dönemi olan Sultan Alparslan ve Melikşah zamanını içeren Yükseliş devrinde bu bölgede yüzlerce fakih yetişmiştir. Bunlar içerisinde hukuk tarihi bakımından önemli şahsiyetler olduğu gibi, çok fazla öne çıkmamış, herhangi bir eser telif etmemiş, biyografik eserlerde sadece isimleri bulunan kimseler de olmuştur. Bazı fakihler

60 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 87.

61 Mehmet Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20/2 (2016), 17-18; Muzaffer Kamilov, "Mâverâünnehir Fakihlerinin Selçuklu Medreselerindeki Faaliyetleri*", I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildiri Kitabı: Suriye-Irak-Filistin,* ed. Ahmet Çaycı (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020),706.

bulundukları görevler, bazıları da ortaya koydukları tedrisat ve telifat vasıtasıyla İslam fıkhına önemli katkılar sağlamışlardır.

İşte bu çalışmada da Selçuklu Yükseliş devrinde Mâverâünnehir'de yetişen fakihler ve fıkhî faaliyetleri ele alınmış, özellikle Buhara, Semerkant, Fergana gibi önemli ilim ve kültür merkezlerinden oluşan gayet münbit Orta Asya Türk dünyasındaki fıkhî birikim ortaya konmaya çalışılmıştır. Tarih, tabakat ve biyografik eserlerden elde edilen malumat değerlendirilmek suretiyle ele alınan bu çalışma Türk hukuk tarihine ve kültürüne bir katkı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Ak, Ahmet. "Büyük Selçuklular Döneminde Mâturîdî Temsilciler", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya*), 4 cilt. ed. Mustafa Demirci, (Konya: Selçuk Belediyesi 2013), 2/299-318.

Aruçi, Muhammed. "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/pezdevi-ebul-yusr

Aydınlı, Osman. *Semerkand Tarihi-Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar-*, Ankara: TDV İSAM Yay., 2018.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ʿârifîn, esmâʾü'l-müʾellifîn ve âṯârü'l-muṣannifîn*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1951.

Başoğlu, Hasan Tuncay. "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi", *İLAM Araştırma Dergisi,* 3/2 (1998), 113-140.

Bedir, Murteza - Koca, Ferhat. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/pezdevi-ebul-usr

Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: TDV. İSAM Yay., 2019.

"Usûlü's-Serahsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/usulus-serahsi

Boynukalın, Mehmet. "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 30 (2017) 487-526.

Cici, Recep. "Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi'nde Bulunan İslâm Hukuku ile İlgili Yazma Eserler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5(2005) 341-399.

Çeker, Orhan-Bozbaş, Fatiha. "Fıkıh Havzalarına İlişkin Bir Deneme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 34 (2019), 1-50.

Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 03 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi

Erkoçoğlu, Fatih. "Büyük Selçuklu Hâkimiyetinde Mâverâünnehir", *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih,* 175-185, Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2019.

Hamîdullah, Muhammed. "Serahsî, Şemsüleimme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/serahsi-semsuleimme

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen. *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiiyye*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1407/1987.

Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi.* İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., 1972.

Kalaycı, Mehmet. "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20/2 (2016), 9-72.

Kalmanov, Meiirbek. *XI-XII. y.y'da Hanefi-Mâtürîdî Mezhebinin Yayılmasında Mâverâünnehirli Ulemânın Rolü,* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Kamilov, Muzaffer. "Mâverâünnehir Fakihlerinin Selçuklu Medreselerindeki Faaliyetleri", *I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildiri Kitabı: Suriye-Irak-Filistin,* ed. Ahmet Çaycı. 703-712. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.

Kariev, Aiitmamat. "Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 6 (2018), 125-138.

Kâtip Çelebi. *Keşfü'ẓ-ẓunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Māvarā' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* Ankara 1976.

Kaya, Eyyüp Said. "el-Mebsût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mebsut--serahsi

Kefevî, Mahmûd b. Süleyman. *Ketâʾibü aʿlâmi'l-aḫyâr min fuḳahâʾi meẕhebi'n-Nuʿmâni'l-muḫtâr.* thk. Saffet Köse vd. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1438/2017.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Muʿcemü'l-müʾellifîn: Terâcimü muṣannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye.* 4 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Koca, Ferhat. "Hâherzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/haherzade

Köse, Saffet. "Hasîrî, Muhammed b. İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/hasiri-muhammed-b-ibrahim

Kureşî, Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ. *el-Cevâhirü'l-muḍıyye fî ṭabaḳāti'l-Ḥanefiyye.* thk. Abdülfettah Muhammed Hulv. 5 cilt. Kahire: Hicr li't-tıbâa ve'n-neşr, 1413/1993.

Leknevî, Ebü'l-Ḥasenât Muhammed Abdülḥayy b. Muhammed. *el-Fevâʾidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye.* nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs. Kahire: Matbaatü's-saâde, 1324.

Maşalı, Münteha. "Makdisî Ahsenü't-Tekâsim'i Bağlamında Fıkıh Coğrafyası/Fıkhın Coğrafyası", Usûl: İslam Araştırmaları, 25 (2016), 63-106.

Muhammedcanov, Abdullah. "Taşkent". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/taskent

en-Nahi, Selahaddin Abdüllatif. "Suğdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/sugdi

Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed. *el-Ḳand fî ẕikriʿulemâʾi Semerkand*. thk. Yusuf el-Hâdi, Tahran: Defter-i Neşr-i Miras-ı Mektub,1999.

Nugay, Kübra. *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde),* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Ocak, Ahmet. *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri.* İstanbul: Nizamiye Akademi Yay., 2017.

"Selçuklular- Dinî, İlmî, Fikrî ve Tasavvufî Hayat. Dinî ve İlmî Hayat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/selcuklular#3

Özdemir, Ahmet. "Nesefli Meşhur Fakihlerin Fıkıh Mirasına Katkıları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6/70 (Mayıs 2018), 33-44.

Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Mâverâünnehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir

Pala Ali İhsan-Korkmaz, Fahrettin. "Selçuklu Dönemi Türk Hukukçularının Hukuk Bilimine Katkıları", I. *Uluslararası Selçuklu Sempozyumu: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler) 27-30 Eylül 2010 Kayseri,* ed. Metin Hülagü vd. 41-61. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Sadıker, Ömer, "Hanefî Fakîhi Hasîrî ve el-Hâvî fi'l-Fetâva Adlı Eserinin Son Kısmının Muhtevası: Tanıtım ve Değerlendirme", *VI. Uluslararası Stratejik Araştırmaları Kongresi, Antalya, 25-29 Ekim 2019, Bildiri Kitabı,* ed. Ramazan Armağan- Hamza Kahriman, (Turkuaz Kongre Yayınları, 2019), 409-412.

Sübkî, Ebû Naṣr Tâcuddîn İbnu's-Sübkî 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfî. *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiʿiyyeti'l-kübrâ*. 10 Cilt. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – 'Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Maṭ ba'âtu 'İsâ el-Bâbî el-Ḥalebi, 1383-1396/ 1964-1976.

Sürgit, Fatih. *Selçuklu Dönemi Âlimleri (1040-1092),* İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Şen, Yusuf. "Mâverâünnehir Fıkıh Kültürünün Etkileri (Kırgızistan Örneği)". *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 56 (2016), 1399-1423.

Şeşen, Ramazan. "Buhara".*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/buhara

Şimşek, Murat –Kütük Şaban. "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eserine Tahkik ve Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi,* 1/1 (2018), 67-167.

Taşağıl, Ahmet. "Mergīnân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/merginan

Yavuz, Yusuf Şevki. "Nesefî, Ebü'l-Muîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/nesefi-ebul-muin

Yazıcı, Tahsin. "Fergana". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 09 Mayıs 2021. https://islamansiklopedisi.org.tr/fergana

Yıldırım, Ahmet. "Orta Asya'da İslâmî İlimlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye,* 3 cilt, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, 2/647-682, Ankara-Türkistan 2012.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ.* thk. Beşşâr Avvâd Maʻrûf vd. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Baskı,1405/1985.

Özet

Orta Asya'nın en önemli ilim ve kültür merkezi olan Mâverâünnehir'de şekillenen fıkıh anlayışı, günümüze kadar akan bir nehir olmuştur.

Genel olarak fıkhın özel olarak Hanefî fıkhının gelişme tarihinde, özellikle XI. ve XII. asırlardaki Mâverâünnehir fıkıh faaliyetleri mühim bir yere sahiptir. Hanefî fıkıh doktrininin geliştirilmesinde hem de onun İslâm âleminde en büyük ve en yaygın ekol haline gelmesinde özellikle Mâverâünnehir fakihlerinin katkıları büyük olmuştur.

Nitekim Selçukluların siyasî yönden olduğu kadar ilim ve kültür bakımından da en parlak devri olan Sultan Alparslan ve Melikşah zamanını içeren Yükseliş Dönemi'nde Mâverâünnehir'de yetişen âlimler, kendi zamanları başta olmak üzere ortaya koydukları eserlerle asırlar boyu adlarından söz ettirmişlerdir.

Mâverâünnehir'de gelişen ilimlerden biri olan fıkıh, Buhara, Semerkant, Fergana, Şaş ve Nesef gibi yerlerde fıkıh havzaları oluşturmuş, bu havzalar yetiştirdiği Suğdî, Serahsî**,** Pezdevî, Hâherzâde ve Hucendî gibi fakihler ve onların ortaya koyduğu sonraki asırlara temel teşkil eden eserler ile taçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mâverâünnehir, Orta Asya, Selçuklular, Fakih

Mâverâünnehir Faqihs and their contributions to Fiqh Science in rising era of Seljuks Empire

Abstract

The understanding of fiqh, which took shape in Māvarāʾ al-Nahr (Transoxiana), the most important scientific and cultural center of Central Asia, has been a a flowing river until today.

In the history of the development of the fiqh-in general-and Hanafi Fiqh -in special- especially Māvarāʾ al-Nahr fiqh activities in XI. and XII. centuries have an important place.

SELÇUKLU YÜKSELİŞ DÖNEMİ MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİ VE FIKIH İLMİNE KATKILARI

Mâverâünnehir faqihs made great contributions in the development of the doctrine of Hanafi fiqh and in becoming it the largest and most widespread school in the Islamic World.

As a matter of fact, the scholars who grew up in Māvarā' al-Nahr in the Ascension period, which included the time of Sultan Alparslan and Melikshah, which was the brightest period of the Seljuks in terms of science and culture as well as politically, have mentioned their names for centuries with their works, especially in their own time.

Fiqh, one of the sciences that developed in Transoxiana, created basins of Islamic laws in places such as Bukhara, Samarkand, Farghana, Shāsh (Tashkent) and Nasaf, and these basins were crowned with the jurists such as Suğdī, Sarakhsī, Pazdawī, Hâherzâde and Khujandī, and their works which are the basis, and/or from which it has been inspired for next centuries.

Keywords: Islamic Law, Transoxiana, Central Asia, Seljuks, Faqih